

Համալսարանի առանձնական ուսուցիչ Քիմների վստահացուած էր: Հանդիսական խուռան բազմութեան առջև ժողովքը նա գահերեցէն, մեծապէս կը գովուին երկու գիշանակակը, որ ի մասնաւորի անոնց արագութիւնը կը շշառէ:

Հայագէտին գրուածներէն յիշնը միայն հետեւեալները, “Տաճկական ժողովրդական երգեր”, (Türkische Volkslieder), ընագրով եւ թարգմանութեամբ (Հանուած WZKMէ).

“Քրդական Աշոցյէ երկիրն եւ Արոմիկ քաշաբը. (Der Kurdengau Uschnuje und die Stadt Urumije), Պարսկի մը Համարդութեան ստորագրութիւններ, Հանդերձ բնագրով.

Թարգմանութեամբ եւ ծանօթութիւններով. Վիեննա, 1895: Ծանօթութիւննց մէջ կը աեմուսն Պրոֆ. Բիտոնէրի ընդարձակ տեղեկութիւնները մանաւանդ աշխարհագրական կողմանէ: Կատարեալ մասնագէտին ձեռքէ երած է հետեւեալ բանասիրական խորին ուսումնասիրութիւնը. “Արաբերէնին եւ պարսկերէնի ազգեցութիւնը տաճկերէնի վրայ, Վիեննա, 1900

(Der Einfluss des Arabischen und Persischen auf das Türkische): Աւրոյիշեալ Առջիս գրքին ինչ մասանց հրատարակութեան առթիւ (ի ծեան Luigi Bonelli), Del Muhit o des descrizione dei mari delle Indie! լորջ դիտութիւնները ըրած է ի թերթին WZKM հետեւեալ պարզուին ասկ Զum Indischen Ozean des Seidi Ali⁴. Զանց կը ենք յիշել տաճկերէնին եւ արաբերէնին մէջ ունեցած հմտութեան ապացոյց զանազան գործերու սրբագրութիւնները: Կուր գլուխ գործոցին վրայօք զօր սովորական բացատրութեամբ “Թուղթ երիւնասուն կը կունենք (Der vom Himmel gefallene Brief Christi), ընդարձակ մատենախօսական մը կցուած է վարը:

Հայերէնին վրայ ապահով ամրոցձական ուսումնասիրութիւն մը չունի, այլ ցիր ու ցան յօդուածներ, որոնցմէ իսկ յայտնի կը տեսնաւի թէ ինչ աստիճանի հմտութիւն ունի նա եւ հայերէնի մէջ: Համաստ կիսագրականի սահմանէն դուրս երած կ'ըստայինք եթէ այս ամեն լեզուարական կտրներն յառաջ բերէնին ըրած ստորգաբանական դիտութիւններով Հանդերձ: Սակայն ինչ որ ներկայիս ցոյցութիւն չունի, մտա պապային պիտի կարենանք յիշել հայ լեզուին նկատմամբ ուսումնասիրութիւններու գեղեցիկ շալք մը: Ուշենք յուրախութիւն հայ ազգին ասոնց նիւթերը. Սաւլույն բառությունը եւ Ցանկերէն ուրիշունիւնը նոր հայերէնի լուս:

Թիւներ, մասնաւանց վերջնիւը: Ասոնցմէ զան՝ ինչպէս Anthropos թերթէն կը տեղեկանակը, հմ պիտի հրատարակէ նա եւ հետեւեալ գրուածքը. Պարսկէնի և հայերէնի նորոգոյն բառությունները: Անքեղով մեր քափի մը խօսը կը մաղթենք գիտնական Հայագէտին գործոց վաղանդովայթ լոյս տեսնելը: որ պատի պիտի բերն թէ իրեն եւ թէ հայ ազգին:

Հ. Հ. Հ.

Ա Ա Յ Ե Ն Ս Ս Խ Օ Ս Ա Կ Ա Խ Ա

Թ Ա Խ Գ Թ Ե Ր Կ Ա Խ Ա Խ Ա Խ

Հարս. Մ. Ճ Ի Ց Ն Ն Ռ:

Ամէն նշանաւոր հաւաքման մէջ անշուշտ չի պաշխիր հայ ձեռագիր մը՝ որ վերցիշեալ խորագրով եւ հոգեշահ բովանդակութեամբ զարմանալի անվանաբական գրուածք մը չպարագանէ Միայն մեր Մատենադարանի հաւաքման մէջ նշուը կը դանուի բազմաթիւ օրինակներով: Նվազաւականին գլխաւոր նպատակն եղած է՝ կիւրակի օրւան սրբութիւնը քարոզել ժողովրդեալ, հրամայելով: յորդորելով եւ սպառնալով: Եւ ըստ այսո՞ւ այլւայլ պատճենից մէջ նիւթին համաձայն խորագրով մը կ'երեւայ, օրինակի համար՝ “Այս է նույնիւն նույն, որ յերեւ ունիւն էն” (Խմբ. Բ ըստ Բիտոնէրի.) կամ “նույն ուր լուս նույնիւն էրեւ է նույնիւն Ապառածյ, (Խմբ. Ծ) մինչդեռ այլուր կը խորացուի: “Առաջն Տերու մերոյ Յիսուսի քրիստոսի, որ առաջեց յերեւն յերեւն, եւն (Խմբ. Ա) կամ “Դաստիա Տերոյ Յիսուսի քրիստոսի որ առաքեց յւառածոյ Թուղթս այս, եւն (Խմբ. Ը) կամ պարզապէս “Այս է նույնիւն որ յերեւն իջևալ, (Խմբ. Դ.) = “Գիր որ յերկնից իջեալ, եւն”:

Թէ գրուածք հայ գրականութեան մէջ շաս հին չէ կամ գոնէ մեր հնագյղ գրականութեան չի վերաբերի իւր ներկայ ձեւին մէջ, կը բաւեր ցուցընելու իւր ուամփախան լեզուն Անշուշտ այս պարագան ինքն կուտանք մը չէր գործի ծագման ժամանակը մերձաւորապէս որոշելու: Քիչ չունիք հին գրուածներ՝ որոնք յեայ ժամանակակից լեզուի ազգեցութեան նեթարկուած եւ այլափոխուած են: Բայց թէ գրուածքը նախնաբար հայ գրականութեան չի

վերաբերիր, այսինքն պարզապես թարգմանուածիւն է, եւ այն՝ ըստ ամենայն հաւանականութեան բաւական ուշ ժամանակէն, կը բաւեր ցուցաբեր նոյն խորագրին շարունակութիւնը, ուր համառօտք կը պատմուին քովով նոյն դաշտուն գտնուելը պարզապեսն Առանց խմբագրական կամ նաեւ ճեռագրական պէսպէս ընթերցմանց միտ դնելու հոս՝ կը բաւէ յիշել որ գրեթէ ամեն պատճենք կը դնեն նոյն երկնքն ինչնան, խուրուած կամ իջած ո՞ւ առաջանած ո՞ւ առաջանած կը Պատուի Հռոմ քաղաքին մէջ, զոր սահմանական ի վեր յօդս, կամ ո՞ւ մէջ խորանին ի վեր յօդս են՝ կը գտնէ քահանայապետը, եւ կառնու եւ կ'ընթեռնու համօքն եկեղեցւ առջեւ: Անոր համար անվաւերականին սկզբնաւորութիւնն է կամ Նոր պապո հռոմայիցին (ըստ օ) = "Նոր պապ Հռոմ քաղաքին, (ըստ օ), կամ" "Նոր պատրիարք քաղաքին Հռոմոյն, (ըստ օ) կամ" "Ես սպասաւոր եւ լուսարար գերեզմանին սուրբ առաքելոցն եւն (ըստ օ): Միակ զարաւորութիւնն է Յոհանագրութիւնը, որուն համեմատ՝ "Ես պատրիարք ի Խառապահ երթայի մէջ եւ գափ զթութիւնն է Խառապահի առաջին պատրիարքի առաջինը: Կամ առաջինը կ'ընդունի Հայութիւն Հայութիւնը: Այս պէս՝ կարգացն զթութիւնը պատրիարքի ժողովուրութեանը, եւ նմանները —) կը գտնուին գրուածի վերջամասութեան մէջ:

Թերեւ այս է պատճանու որ հայ բանասիրաց առաջանի հետաքրքրութեան արժանի երեւցած չէ անվաւերականա, եւ անոր համար չէր առսունամարտուած: Այսու հանգերձ հայ ընագիր մը նաեւ իր թարգմանութիւն իր ընագրական արժէքն ունենալու էր, (— ինչպէս այժմ հայութէա Բիտնէր կը ցուցընէ առազգիւ ամի մեծ արժէք մը նախնական յօնականին ընագրի վերականգնելու համար, —) եւ քանի որ շնոր պակսիր այլշաւայլ լեզուներով նոյն կամ նման թղթեր, ուսումնամասիրութեան հետաքրքրական առաջարկ մնա էր միշտ: Քննադատական հետազոտութեան տեսականուով պակաս մնն էր միշտ, որ անվաւերս տակաւանին չէր հետազոտուած, խմբագրութիւնքն որոշուած, նախնական թարգմանութիւնն եւ յետագայ հայ Հօռք քրոյ առած եղանակաւորունքը ճշգրտուած, նախնականին ծագութեամբ մը, ի ըստ ընծայելով ոչ միայն

հայ խմբագրութիւնքն, այլ բոլոր միւս արեւելեանքն ալ ի միասին (ասրի, քարշաւնի, արար, եթովպացի), ծրագրէն գուրս ըմպալով նաեւ յունականքը: Բանասիրական այս առաջնակարգ երկասիրութիւնը, որ լոյս տեսած է Արքնայի ընմարանի Յիշտատկագրոց մէջ, կ'ուզեկը հոս համառօտքիւ ծանօթացլունել մեր ընթերցողաց: Վ'նիթացրուի որ նախ՝ չենք կրնար մանել մանրամանութեանց մէջ. եւ երկրորդ Նկատողութեան կառնունք գլխաւորաբար հայ թարգմանութեան մասին ըստածները, եւ այն միայն էական քանի մը կէտերը:

Խելպէս Յառաջարանութեան մէջ կը յայտնէ Հեղինակը, ներկայ երկասիրութիւնս դիպուածի մ'արդիւնք է: Մեր Մատենագրաբանի մէջ պրատելով Հրատարակութիւնն արժանի բնագիր մը, եւ ընտրութիւն մ'ընկելու գուուարութիւն զգալով առաջափակ առաջարանութեան յանձնարարուած է յիշեալ անվաւերականը: Հետաքրքրական ալ կ'երեւար նոյնը առաջին հայեցուածով, քանի որ ընդհանուր նկարգրով կը լիշեցնէն եթովզպական նման և երկնառապէ, թուղթ մը, զօր պրետորիս հրատարական էր: Կ'թղթագիր, խորագրով դժուար չէր լեղինակին նոյնպիսի եւ նման պարունակութեամբ թղթեր գտնել գրեթէ բոլոր արեւելեան լեզուներով, եւ այն պէսպէս Խմբագրութեամբք: Աւկայն ճիշդ հոս կը սկսէր առեղծուած մը: Այս անթիւն խմբագրութեանց մեծ մաս մ'անցուցտ իրարէտ ծագած էր, բայց միւս եւ այն գիւտաւոր նմբագրութիւնը կամ ընագիրը, որը ալ ընդհանուր նկարգրով նոյն ըլլան, անպիսի այլակերպութիւն եւ ինքնուրունութիւն կը ցուցընէն, որ կարելի չէր անոնց ամէնն ալ իրարմէ ածանցել: Պատճառ այս է որ ուրիշ եղած է հոս իրերու ծագումը եւ զարգացման ընթացքը: Լեղինակին բարեկամ ուսուցչապեամեր մատիր ըստած են որ նման թղթեր, որոնք կիրակի օրւան սրբութիւնը կը քարոզեն, գարերէ վեր շըած են եւ բազական հողի վրայ ամէն լեզուներով, սկսեալ լատիներէնէ եւ յունարենէ մինչեւ նորագոյն պաւական լեզուները: Եւ այս երկնառապէ թղթոց վրայ լոյս տեսած են կրկնին հմտալից երկասիրու-

1 Prof. Dr. Maximilian Bittner. Der vom Hinman gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen u. Rezensionen. Wien, 1906. 40, pp. 240 + 8 Taf. (Denkschriften der Kaiserl. d. Wiss.-Philos.-hist. Klasse, II. Bd.)
• Mazhaba Tōmār. Das äthiop. Briefbuch, ed. F. Praetorius. Leipzig 1889.

թիւններ, մին բոլանդեանց նշանաւոր մէկ անգամին կողմանէ,¹ միւս Ա. Վենելլվիկեայ գրչէն՝ ուսւ լեզուաւ,² Գիտուոց հետազոտութեամբ բաւական լուսաւորուած է այս կէտք թէ ինչպէս նախնաբար միակ և երկնառապէ, թուղթ մը անժիւ պէսպիսութիւններ տառծ է եւ տարածուած եւրոպէ եւ անկէ քրիստոնէական աշխարհաց ծայլերը, իսբանդէն սկսեալ մինչեւ Մալաբարը: Բայ այս ամենամեծ ծավալում մ'ունեցած է անվաւերականը՝ պէսպէս ձեւերով, որոն նշարանը կը համես վեր մինչեւ անգամ Զդար, եւ այսուհետեւ անընդհատ կ'ամի Հոսանքը, որչափ ալ 745ի Լատերանեան ժողովը քի մը մէջ Զարարիս քահանայապետաւ յինը կոչած էր այսպիսի թղթեր տարածողը՝ Ալեքսանդր անուն: Դիւրին էր այսուհետեւ մատել թէ Խաչակրութիւնք այսպիսի թղթոց տարածման մեծապէս նպաստած են՝ նաեւ արեւելից մէջ: Սակայն հու կը մայ Փարեւորագոյն ինդիր մը: 2Ե՞ր կրոնը ըլլալ որ ամենն նախնական երկնառապէ, թուղթը բուն արեւելից ծագած ըլլալ եւ օրինակ մը կամ թարգմանութիւն մ'արեւմատար եկած, ուսկից կիկին սկսած է զարգացուը, եւ կամ թէ բուն ննդավազը (արեւելք) մնացած խմբագրութիւնը եւ թէ արեւմատար եկածն իրարէ անկան զարգացած ըլլան, մին արեւելք, միւու՝ արեւմատար: Այս կարեւորագոյն ինդրոյն լուծման համար պէտք էր որ արեւելիան եւ արեւմատան լիզուններով գտնուած անհամար խմբագրութիւնը ուսումնասիրութիւն եւ (յատկապէս արեւմատանց եւ արեւելեանց) իրարու հանգէպ ունեցած աղերսը հետազոտուէր: Հեղինակն, ունենակած էր այս գործոցն, եւ որ ի հարու երեք երկար սամակի կարոս էր, բատիսի կը տեղեկանայ թէ նորին հետուարիս են արեւէն ուրիշ երկու զիւնականք ալ ի միասին (R. Priebischի Լոնդոն եւ W. Köhlerի Գիւէն): Յիշեալ գիտուոց հետ, որ արեւելեան մնագիրներ ալ հաւաքած էին, կը միաբանի Հեղինակն, որով իրեն կը վրապահուի արեւելեան բնագուաց բաժինը, իսկ յիշեալ գիտուոց կը թողուին արեւմատան խմբերը: Ասով գործը զարգացած ըլլալով՝ կրնար աւելի լիսակատար եւ բանսաիրական տեսակիտով աւելի ճշգրիտ ընծայել իրեն երկասիրութիւնը:

¹ Hippolite Delehaye, Note sur la légende de la lettre du Christ tombée du ciel: Bull. Acad. Royale de Belgique, Classe de Lettres, 1899, p. 171—213.

² A. Veselowsky, ի Jurn. Minist. narodn. prosvjetjenija, CLXXXIV (Petersb. 1878), p. 50—116.

Այս երկն է որ այժմ լցու տեսած է եւ որ էապէս արեւելեան ամէն խմբագրութեանց քննադատական հրատարակութիւն մը է, իւրաքանչիւր բնագրի մասն կարեւոր հետազոտուածեամբ միասին: Գործին բաժանուած ասկէ կը հետեւէր ինքնին: այսինքն՝ իւրաքանչիւր արեւելեան լեզու առանձինն իսումը մը կազմած է, ուր՝ ըստ պիտոյից համառու կամ ընդարձակ ներածութիւն մ'ենքը՝ կը դրուի քննադատանալ բնագիրները, բաժնուած նաև պէսպէս խմբոց, եւ երկորդ՝ իւրաքանչիւր խմբի ալ առանձին խմբագրական բաղակարմունք՝ դիմաց դիմաց եւ սին առ սին: Կրպանչիւր կարեւոր խմբագրութեան մէջ սին մ'ալ վերապահուած է՝ բնագրին գերմ:

Այսքան բազմամթիւ եղանակաւորմանց եւ այլակերպութեանց մէջ Հեղինակն բան երկու արեւելեան խմբագրութիւն կը գտնէ, այսինքն՝ առաջին, եւ երկրորդ, թուղթ մը: Արեւելեան խմբագրաց շաղրին մէջ առանձ ստիլուած էր նաեւ յունականը, զօր ամէնն սկիզբն ալ դրած է: վասն զի ի վերջը բորու արեւելեան խմբագրութիւնը ծագած են, ինչպէս կը գտնէ (սես էջ 3, եւն.) նախնաոր յունականէ մը: եւ այն ի բաց տոեալ միայն հայերէնը՝ ամէնն ալ յունականն մը թարգմանուած առարկան բնագրէ մ'ածանցած են: Սակայն այն ընագիրը, որմէ ի բնէ թարգմանուած են հայերէնն ու ասորականը, այժմ ճշգիւ պահուած չի գտնուիր: այսու հանդերձ նորագոյն յօյն խմբագրութեանց մէջ ալ յնագուռնեն շատ բան պահուած է, ինչպէս կը վկայէ հայ եւ ասորի բնագրաց ամենաառաջիւնը: Յունականնեն իսքը կարեւորաց յօյններ էին հայ եւ յետոյ ասորի բնագիրը, այնուհետեւ կու գան մասցեանէիը՝ քարոշնի, արար եւ եթովզականը, յաւելուածի մը մէջ չընունալով շատ նման շաբաթիք, մը հերք: Լեզուաւ: թէ ոյս պէսպէս բնագրի ինչպէս եւ ինչ ուղղութեամբ իրարմէ ածանցած են՝ կը շանայ Հեղինակը ցոցցնեկ միւլագրական տախտակով մը: (Էջ 6):

Այժմ անցինք քիչ մ'ալ տեսնել բնագրիք, յատկապէս հայերէնը:

* * *

Յանուարի բաժնին մէջ (Էջ 7—40) հրատարակուած են, ինչպէս ըսնկն, միջն եւ նոր յունական բնագիրներ, թուղթ 6—7: Արշափ ալ նախնական բնագիրնը չկայ, նորագոյններուն

մէջ ալ կը գտնուի գրեթե ոյն ամեն՝ զօր
հայն ու ասորին հասարակաց անմին, կամ երբ
ասորին չունի՞ ասորականէն անլոցմիջապէս
ետքած քարշունի խմբագրութիւնը կը հաս-
տառէ ։ Կամ արարականին մէջ յաճախ կը
գտնուին յունականաց ընծայածները բայց պիտի
պիտի ձեռքու մ'որ ասորական բնագրի մը
միջորոպութեամբ հասած ըլլալ կ'երեւայ. ինչ-
պէս արդէն Delehaye-նոյնական այժմ Հեղինակը
բողոք յունական բնագրիներն երկու խմբի կը
քանինք, մին Հռոմեական, միւսը՝ Երուսաղեման.
Առան զի առ աջին բնագրիք (ա, ա¹⁻²) երկնառար-
թօթիս իջնալու տեղը կը գնեն Հռոմ եւ Յ.
Գետրոսի սեղանին վրայ, մինչդեռ միւս նորա-
ցանքը (թ, թ¹⁻⁴ եւ Դ, Դ¹) Երուսաղեմ կը գնեն,
ուր կ'ինայ թուղթն՝ քարի մը մէջ պարփա-
կուած: Քանի որ բոլոր միւս արեւելեան Հռո-
մեական խմբին կը պատկանին, յայսին է որ
Երուսաղեման հումքը յետոյ ծագած ըլլալու-
է: Սակայն Հեղինակը չէր կրնար առնուլ
Հրատարական աստվածան Խամբը,
չան զի՞ մանրամանսութեանց համար, յաճախ
հան կը գտնէր Խօսքերու նմանութիւններ ար-
եւելեան բնագրաց հետ, զորոնք չէր գտնէր Հռո-
մեական խմբի մէջ: Ցունական ձեռագրաց,
Հրատարակութեանց եւ նմաննեաց մասին տեղե-
կութիւնն հան աւելորդ կը համարնին նշանա-
կել: Այս ներածական տեղեկութեանց կը
յաջորդեն բնագրիները (էջ 11 եւն):

Հայերէն բահին (էջ 41—91) երկասիրութեանս կարեւորագոյն մէկ մասն է, եւ մէզի համար հօս՝ աւելի հետաքրքրականը՝ Անոր համար աւելորդ չենիք համարիր ներածական մեղեկութեանց քանիք մը գլխաւոր կէտերը համառօտիւ յիշել Արևելեան բոլոր Խմբագրութեանց մէջ, կըսէ, ամենէն առաջնին անդող կը գրաւէ հայկականը. Քանի զի երկնառաք թղթին այն յոյն Նախարարագիրն, որմէ ազգնական հայերէնը թարգմանուած է (ըրապի ալ Տինգ եղանակաւոր որոշակ պանուի Հայերէնը), շատ աւելի որոշ Կերպով կը ցոլանա հայերէն բնագրին մէջ քանի նոյն իսկ այն միակ ասորի բնագրի մէջ, զոր նսեսաղականը՝ “առաջին”, թղթին կը կոչեն. Ներկայ հանգամանաց մէջ չենիք կըսրա սեւել որ թէ հայերէնն եւ թէ այն ասորին միեւնույն յունական օրինակէն թարգմանուած ըլլան. բայց երկու թարգմանչացն ալ առջև եղած Նախարարագիրն, որմէ անկախարար թարգմանուած են հայն եւ ասորին, գրեթէ նոյն ըլլալու էին: Կաեւ արդի յոյն խմբագրութեան կարեւորագոյն մէկ մասն է, եւ մէզի համար հօս՝ աւելի հետաքրքրականը՝ Անոր համար աւելորդ չենիք համարիր ներածական մեղեկութեանց քանիք մը գլխաւոր կէտերը համառօտիւ յիշել Արևելեան բոլոր Խմբագրութեանց մէջ, կըսէ, ամենէն առաջնին անդող կը գրաւէ հայկականը. Քանի զի երկնառաք թղթին այն յոյն Նախարարագիրն, որմէ ազգնական հայերէնը թարգմանուած է (ըրապի ալ Տինգ եղանակաւոր որոշակ պանուի Հայերէնը), շատ աւելի որոշ Կերպով կը ցոլանա հայերէն բնագրին մէջ քանի նոյն իսկ այն միակ ասորի բնագրի մէջ, զոր նսեսաղականը՝ “առաջին”, թղթին կը կոչեն. Ներկայ հանգամանաց մէջ չենիք կըսրա սեւել որ թէ հայերէնն եւ թէ այն ասորին միեւնույն յունական օրինակէն թարգմանուած ըլլան. բայց երկու թարգմանչացն ալ առջև եղած Նախարարագիրն, որմէ անկախարար թարգմանուած են հայն եւ ասորին, գրեթէ նոյն ըլլալու էին: Կաեւ արդի յոյն խմբագրութեան կարեւորագոյն մէկ մասն է, եւ մէզի

թեանց մէջ պահուած յատուկ՝ յունական սարեցքն աւելի անորոշաց են ասորականինքան հայերեւին մէջ: Ըստ պյամ յօն բնագիրը վերաբազմւու համար ամենէն աւելի վլայութեան առնեուելու են հայերեւն խմբադրութեանը: Հայերեւն բնագիրները հինգ խմբագրութեամբ գտած է Հեղինակը, որոնց երեք խմբագրութեանքն Մերի Մարտ: Ճեղուագրաց մէջ կտնելով, երկուքը՝ Վենետիկոց հաւաքընածքն մէջ: Եթէ պյա հնագ խմբագրութեամբ նախ զուա հայկական տեսակիսով համեմատուին, կը տեսնուի որ ամենըն ալ ծագած են միակ սկզբնական հայերեւն բնագրէ մը, որուած հանդէպ յիշեալ խմբագրութեամբ մերթ ընդարձակուած են, մերթ համառօտաւած, ըստ ոճոց յաճախ այլափոխուած եւ երբեմն հայցուած: Այս բնագիրները նսութեան կարգաւ նշանակած է Հեղինակը ա, թ, շ, ծ եւ տառերով: Ամենէն աւելի զարտուղն է թ, ուր նյոն իսկ բռն թղթին խոպերուն մեծ մաս մը աւելացփոխուած է: բայց քանի որ, կ'ըսէ, թ միան ճեղուագրի մէջ կը գտնուի, պյա այլափոխութեան պատճառը թերեւ նյոն իսկ արտաքին-պատահական է: Եւ եթէ թի պյա տեղափոխեալ հատուածն իրեն տեղը դրասի նաեւ թ միու հայ բնագիրներուն չետ համընթաց կ'ըլլայ: Հայ բնագիրներն աւելի անմիաբան են թղթոյս խորացիքն եւ սկզբնաւորութեան մէջ, այսինքն թղթին գտնուելուն պարագայից մէջ: Սակայն նաեւ հոգաբան են յայնմ որ նյոն թղթին անկման կամ գիւտին որեւէ թուուկան մը չեն տար, ինչպէս կու առն քանի մ'այլ բնագիրներ, աելի ընդ-հանրապէս Հոգու կ'ըստի եւ այն Ս. Պետրոսի սեղանին վրայ, թուղթը գտնող քահանապատի մ'անուած չեն յիշեր, եւն: բռն թղթին հայ խմբագրութեանց մէջ պէսպէս այլակերպութեանց մեծագոյն պիտուար կը միտուի, անով որ պարզպէս օրինակութերու կամսայականութիւնը են: Օրինակութեր ոչ թէ պարզապէս կը գաղափարեն բնագիրը, կ'ըսէ Հեղինակն, այլ նաեւ ըստ կամ կը փոփոխեն՝ գուրս ձեւերով եւ յաւելլով, բաց աստի բնագրի կամսայական բնագաւատութիւն մ'ընելով, պյանքն մէկնարանելով իրենց գաղափար-գրչագրին սխալուներն, եւն: Քանի որ Հեղինակը հայ բնագիրը դէմ առ դէմ եւ սիւն առ սիւն դրած է, դիւրին է համեմատելու եւ պյա կարգի այլակերպութիւնքը կը ուագրաւ:

Երկայն Կըլլայ, եթէ յառաջ բերել
ուզենք այն մանրամասնութենո՞ն։ Առ իս ունե-

Հեղինակը հայ բնագիրքն յունականաց չետ
համեմատելով՝ ԱՀաւասիկ սակայն քանի մը կէտ
կարեւորներէն Խորագիրն՝ “Թռողով Տեռով
մերց Ծիռուսի Քրիստոնի” (ըստ ա) համաձայն
և յունականին եւ լատինականին, միշտեռ միւս
խորագիրը “Կէրտիչ Բուզին” (ըստ բ) համեմատ
և ասորականին։ Ախալագրութեանց օրինակ
մ’ըլլա Ա, Ց Խոսքը, ուր կ’ըսուի՛ (ըստ ա) “Առա-
քեմ” ի վերայ ձեր ձերուակ ի խիստ, սառն եւ
հողմանկ, ժանք եւ կարկուտ, հուր եւ տապ,
եւ գաղափ՝ եւն = β “Ես առաքրուի ի վերայ
ձեր սառն, տապ Խորդիկ եւ գաղափ, եւն = γ
“Եւ առաքեմ” ի վերայ ձեր ձեռն սաստիկ եւ
սառն եւ կարկուտ եւ տապար, այլ եւ գաղափ, եւն = δ “Առաքեցի վերայ ձեր ձեռն խիստո
եւ սառն եւ կարկուտ եւ տապ եւ գաղափ,
եւն = ε “Եւ առաքեցի ի վերայ ձեր ձերուանն
խիստ, սառն եւ կարկուտ եւ տապ եւ
գաղափ, եւն: Ասի, ուր Փնչեւ անդամ “Պոտ”,
(Խորչակի) եղած է Պոտոց, կնայ Համարուիլ
իրեւ օրինակ մացաւանդրուն ալ, Հասա կարելի
է որ, Խոչպէս Հեղինակը կ’նուոնի, Ա, 8 տեղը
փոխանակ արդի մարդու մերց (մաս մեղաց ձերց)
սուբ գձեղ՝ ըլլար Խախմարար “Պոտուն”, եւն:
Նշնպէս Ա, 16 ատղը՝ ա, Դ եւ ծ կը կարդան
“Գաղանս Խեռանոր”, միշտեռ թ եւ է “Գաղանս
Խեռանոր”, վերջինս համեմատ է յունականին,
ուստի Խախմական կ’երեւայ, բայց առաջնոյն ալ
պաշտպան կ’ելլէ քարշունի բնագիրը, Ա, 13
Հայացած է թ խմբագրութեան մէջ՝ “Եթէ ոչ
գառնայք եւ մատուցանէք մատաղն ձերո, եւն,
միշտեռ միւսները Հակառակը կ’ըսեն՝ “Եւ
դուք փոխթայք . . . եւ մատուցանէք զպա-
տարագ՝ զոր ոչ կամիմ” (ա) կամ “Եւ դուք
փոխթայք . . . եւ մատուցանէք անարտան պա-
տարագ յանանոց (ε) = “Եւ դուք երթայք . . .
եւ մատուցանէք անարժան պատարագ տե-
յանանոց” (γ, δ): Բնագրական մեսականուով
Ա, 22, օրինակի համար Ա խմբագրութեամբ
պայպէս է՝ “Եւ առաքեմ” ի վերայ ձեր գաղափ
չարք, որ սողն ի վերայ երկրի եւ ունին գլուխ
առիւծու եւ չերն կնոջ եւ ագին ձիոյ: Սար
ճիշդ համեմատ չկայ յունականաց մէջ, թէեւ
մերձաւոր Խոսքեր մ’ըլլան, միշտեռ նման է ոչ
միայն Ասորին, այլ նաև լատինական մը, ուր
միայն “Ճիոյ, աեղ ուղար կ’ըսուի: — Կը
թողունք միւս մանրամասնութիւնք:

Հայ բնագրին հրատարակութեան համար
գործածած է Հեղինակը 18 ձեռագիր,
7 հատը՝ Վիեննայի եւ 6 հատը՝ Աննենկոյ

Մատենագրաբանէն: Կւրուքանչեւր ձեռագիր
Եշանակուած է Համեմատութեանց մէջ՝ Ա-Ն
տապերով, այսինքն Վիեննայի հաւաքման ձեռ-
ագիրը թ. 63 (Ա), 137 (Բ), 144 (Ը),
191 (Ը), 895 (Ե), 524 (Ֆ) եւ 535 (Գ). իսկ
Աննենկոյ ձեռագիրներէն (որոնց համեմատու-
թիւնն եւն հոգացոն էր Հ. Յ. Թորոսւան)՝
թ. 1335 (Ի), 541 (Լ), 161 (Կ), 972 (Ը),
6 (Մ) եւ 633 (Ն): Ձեռագրացս մասին մաս-
րամատնութիւնքը կը մողունք հաւ Հասանանկ
յիշելով որ Հեղինակը հայ բնագրին ա-է
խմբագրութեամբն կը գտնէ այս բազմաթիւ
ձեռագրաց մէջ բաժնուած այսուէն ա խմբա-
գրութեան կը վերաբերին ձեռագիրից ԱԵՖԳ
(Վիեննա) եւ ԼՄ (Վիեննակի). — թ խմբ՝
միայն Ը (Վիեննա): — Դ խմբ՝ Ձեռագիրը
BD (Վիեննա) եւ Կ (Վիեննա). — Ծ խմբ՝
Ձեռագիրը III (Վիեննա): — Եւ Է խմբ՝
միայն N (Վիեննա): Իրաւամբ կ’աւելցնէ Հե-
ղինակը թէ շատ բնական է թէ հայ ձեռագրաց
ուրիշ հաւաքման մէջ ալ յանափ գտնուի
Երինաւուաց թիւթիւն, եւ կարելի է թ որ որիշ
խմբագրութիւնը ալ յերեւան գտն: Միւս հաւ-
աքման մէջ ալ յերեւան գտն: Վիեննա հաւ-
աքման մէջ ամառաւիլ շըպալով՝ սախուած
էր շատանիր Վիեննայի եւ Աննենկոյ հաւա-
քման մէջ պատճններու համեմա-
տութիւնն եւն հոգացոն էր Վ. Հ. Ցոլի: Թո-
րոսւան: Վիեննայի հաւաքման մասին, եւ ընդ-
հանրապէս ամրող գործոյն, սատարած է Հ.
Վ. Մելքոնեցեկեան:

Հայ բնագիրը ռամկալեզու ըլլալով՝ Հե-
ղինակի զգուշացած է որեւէ սրբագրութիւն
ընել, բայց ի բացայաւս տառասիսներէ: Իսկ
գերբ: Թարգմանութեան հիմն առնուած է ո
խմբագրութիւնը: Բնագրաց վերջը (տես
էջ 88—91) պահուած են նաև ձեռագրաց
յիշատակարաններն:

* * *

Բնացեալ բնագիրներէն կարեւորագոյնն
է Ասորինն, եւ այս յատկապէս բուն թուղթը
կամ “առաջնին, թուղթը: (անս թ. 93 Բ.)
Ասորականին կարեւորութիւնը յայտնի է անկէ որ
ոչ միայն անկախ թարգմանութիւն մ’է կոր-
սուած յոյնախախագրի մը, այլ նաև անկէ որ
ինք հիմն եղած է յետոյ միւս ասորի “Երկրորդ”,
եւ թղթերու, եւ անոնց թղթոյս միւս սեմական
և կուուց մէջ տարածուելուն: Ասորի այն հա-
գոյն “առաջնին, թուղթը Հեղինակին ծանօթա-
ցած է շատ ուշ, այն եւ ի Համբուրգ գումա-

բուած Արեւելագիտաց Համաժողովին ատեն՝
Զեռազ ըինստացիքը ըստ շապետ Rendel Harris
իւր ասորի եւ քարշունի ձեռագիրները Հե-
ղինակին արամադրութեան տակ գրած է, եւ
առօնց միոյն (Nr. 26) մէջ գրուած էր նախ
“առաջնին թուղթը, եւ յետայ միեւնցն գրչէն”
Երկրորդու եւ երրորդու թղթերը Արքայի ալ
առուգիւ հնագոյն բնագիր մըն է ասիկա,
մանրամասնանութեանց մէջ կամ պարագաների որ
աւելի կրտսեածքայն կ'երեւած քան հայ ըն-
դրաց ընծայածները, Այսպէս արդէն հոս ճո-
խացած է թղթին գանռուելու վկայ, ասքին
որոշութիւն կաստանի համար թագաւորութեան
իւրկրորդ ասորին, քանիզը չէ բուն “Հոռոց”,
այլ արքանի մայրաբազարն (Վ. Պոլս),
գանռուելու պարագայքն են՝ երկրաշարժ, եւ
յայտնութիւն Հոգւցի սրբոյ, որով պատրիարքը
կը գտնէ թուղթը տաճարի աղանձնին փայ: Սա-
կայն եւ այնպէս Ասորին ընդհանրապէս համա-
ձայն է հայ բնագրին (աես թ. 93, եւն):

Աւելորդ կը համարինք մանրամասնաբար
յիշել միւս բնագիրները՝ անթիւ խմբագրու-
թիւններով, այսինքն՝ քարշունի կամ ասորատառ

արաբերէն (տես p. 130—185.) բռն արաբ
երեկն (տես p. 186—215.) եթովպականը
(տես p. 216—230.) եւ ի վերջը՝ համեմա-
տութեան համար աւելցուած երբայիկան “շա-
բաթագիր”, մը (տես էջ 231—234):

ਹੋਰਕਸਿਫਰੋ-ਭੇਦਾਨ ਕਿਗਲਾਵਦ ਬਣ ਜ਼ਬਤ ਲੱਗੇ
ਓਤਿਹਾਸ ਅਥਵਾਕਲਿਕ (Taf. I.—VIII.) ਕਾਰਬੋਟ
ਡੇਲਾਵਾਫਰਾਂਗ ਫਰਾਂਗ-ਭੇਦਾਨ ਅਫਿਨਾਕਲਿਕਾਂ, ਸੁਰਾਵ
ਫਾਨੀਕਲਿਕ ਲੰਗਲਾਵਦ : ਜਾਹੀਰਕਾਂ ਡੇਲਾਵਾਫਰਾਂਗ ਕ੍ਰ
ਕਲੰਗਰੋਕਲਿਕ (Taf. II ਤੋਂ III), ਪਰ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਵਿਲੀਨ ਬੇਦਾਨ
ਕੁਝ ਕੁਝ ਅਤੇ ਜਾਹੀਰਕਾਂ ਘੁਸਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਵਿਲੀਨ ਕੁਝ ਨਾਲ ਅਤੇ
ਪ. 63, ਮਤ. 65 (Taf. II) ਘੁਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਤੇ
ਪ. 144, ਮਤ. 193 ਅਤੇ ਪ. 191, ਮਤ. 88 ਵੱਖਰੀਆਂ
(Taf. II) ਸੁਵਾਹੀ ਅਤੇ ਕਲਿਕਲਿਕ ਮੰਦਾਤਕਾਂ, ਕੇ ਕਲੰਗਰੋਕਲਿਕ
ਕੁਝ ਕੁਝ ਅਤੇ ਕਲਿਕਲਿਕ ਮੰਦਾਤਕਾਂ :

4. B. S.

ԱՐՑԻՎՈՐ ԱԳՐԱԿԱՆ

ՑՈՒՑԱԿ ԶԵՌԱԳՐԱՑ ԹԱԽՐԻՉԻ

Բ.
Յուցակ ձեռագրաց Առաջնորդարանին Թաւրիիվ:

۱۷

2009-10

$$\eta\eta = 1441.$$

ԹՈՂԴԹԹ 317, առանց հաշուելու սկզբն երկու
եւ վերջն մէկ թիրթ ինչ մազաղանայ անարարի
մաղան - մնշու - ներպատճ երկարացը - ՍԵ-
ԺՈՒԹԻՆ 13×9×6 մ: - ԳՐԻՒԹԻՆ մասն և -
ԳԻՐ անցման մասը բոլորիք, իսկ էլ 296 ա - 301 ք
զուս բոլորիք. Ցանաց մել, վերապարբեր սկզբան-
տողերն ու պազմանական կարիք, տղո ԶՅ - Նիմիտ-
ամբաղանայ թուրթ: - ԱՎՀՉ կաշեպատ տախտակ: -
- ԱԱԿՎԱՆԱՆՔ գրածանութեամբ բաւական ինցիս-
րաց գրութինը անվան է: - ԴԱՏԱՆ ԹՈՂԴԹԹ է ՀՀ
317: - ԼՈՒԽԱՆԱՑԱՐՄԱՆ մասին առ մասին և մէջ-
խորան անշան արուեստով. կան շատ հատարակ զար-
դաբեր: - ԳԻՐԾ Գափակ, կազմու նիշա աբրամա-
ստացու գրքը. Ցուպան ՊՇ - 1441. տղո անձնութ
- Զենագիր ընդուած է Սամարյան (տես վեց թիրթ 15):

Ապարանակել. 1. Կապաչի տաղման մաս մը
եր գատիս երք յետոյ փոշիման եւ լաց գու լինիս
Էջ 1աւ 2. Տօնմանամ գրութիւն մը եւ գիր փո-
րացիք (այլ դրէւէ) Էջ 2աւ 3. Ցանկ. Էջ 3աւ - 4ը
4. Գրիգորի եռամծծի քարոզ ի բանն աերածնա-
կան որ ասէ. Ցաղաւթօն կայցեն. Էջ 5աւ - 6աւ
5. Սպանէ մեծութիւն եւ փառք աշխարհին...
(որոն կեն գրութ է Էջ 1աւ. յետին եւ տգես-
ենքութ. տաղ ՑԿարտէ նազաշէ). Էջ 6ի. 6. Բուռ-
քարոցիւթը. Էջ 7աւ - 31Եր.